

НАСЛЕЂЕ И ГЛОБАЛНА КРИЗА: УТИЦАЈ ГЕОПОЛИТИКЕ НА КУЛТУРНУ ИСТОРИОГРАФИЈУ И ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА

АЛЕКСАНДАР КАДИЈЕВИЋ

САЖЕТАК:

У јеку руске војне инвазије на Украјину, покренуте крајем фебруара 2022. године, у којој поред цивила и војника страдају и споменици културе, забринута светска јавност немоћно посматра рушилаштво које се, упркос трауматичним последицама у прошлости, понавља с несмањеном жестином. Иако ће се геополитичке импликације рата у Украјини дуго утврђивати, већ сада се у културолошком сегменту могу упоредити с ратовима вођеним деведесетих на просторима бивше СФРЈ, када је градитељско наслеђе непожељних заједница брутално девастирано. На том трагу вишеструко је осетљива позиција Републике Србије, на коју су се савремене геополитичке промене коренито одразиле, пре свега на територијални интегритет, стање историјске свести и положај културне баштине у окружењу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *наслеђе и криза, геополитика, глобализација, Западни Балкан, Србија*

ABSTRACT:

In the midst of the Russian military invasion of Ukraine, launched at the end of February 2022, in which, in addition to countless deaths of civilians and soldiers, a large number of cultural monuments have been devastated, the concerned world is helplessly watching, while the destruction continues with undiminished ferocity despite the evident traumatic consequences. Although the geopolitical implications of the Ukrainian war will continue to play out for many years to come, within the cultural sector they can already be compared to those of the wars fought in the 1990s on the territory of the former SFRY, when the architectural heritage of 'undesirable' communities was brutally devastated. The position of the Republic of Serbia is multifaceted on this front, a fact that has been radically reflected in modern geopolitical changes, primarily regarding territorial integrity, historical consciousness and the situation of cultural heritage in the region.

KEYWORDS: *heritage and crisis, geopolitics, globalization, Western Balkans, Serbia*

Увод: Културна јавност суочена с новим ратом

Ујеку руске војне инвазије на Украјину, покренуте крајем фебруара 2022. године, у којој поред цивила и војника страдају и споменици културе, забринута светска јавност немоћно посматра рушилаштво које се, упркос трауматичним последицама у прошлости, понавља с несмањеном жестином. Европа је с великом наивношћу живела у уверењу да је време ратова на њеном тлу окончано и да се нове турбуленције могу политички предупредити, не очекујући њихово распламсавање налик на разорне блискоисточне сукобе.

Посебно је разочаравајуће што се деструкција историјског наслеђа Украјине спроводи у време светског процвата херитолошких студија, у којима се последице ранијих ратова темељито преиспитују, обесмишљавајући њихову превентивну улогу. Таман када се помислило да након екстремистичких изгреда у Авганистану, на Косову и Метохији и Исламској држави споменици културе више ником неће бити сметња, наслеђе геополитичких противника се на европском истоку безобзирно девастира. (сл. 1)

Иако је реч о хуманитарној кризи која се могла избећи, историографи и конзерватори нису у ситуацији да подигну заједнички глас против разарања украјинских градова. Док се они из агресорског миљеа плаше реакције државе која цензуром и казнама онемогућава критику девастационих поступака, други из неутралних земаља зазиру да искажу противљење да се не би геополитички сврстали. Трећи, директно погођени рушилачком кампањом, предњаче у њеној осуди, очекујући помоћ од савезника, која не може пристићи док трају ратна дејства. Отуд већини стручњака преостаје да пасивно посматрају деструктивни след догађаја, спремајући се за обнову урушених споменика након успостављања примирја.

Оно што се у миру сматра спомеником културе, у савременим ратовима се олако претвара у *лејштимну мету и њрејшњу њо националну безбедност*, неупитну за највећи део јавног мњења. По неписаном правилу, након завршетка војних суко-

ба, када опадне пажња светске јавности, иза кулиса се наставља девастирање *нејриммерене* баштине дојучерашњих непријатеља, која се грубо уклања или идентитетски преозначава. Тиме деценије теоријских промишљања, конзерваторског рада и кодификовања законске регулативе у области заштите наслеђа, на основу поједностављеног расуђивања политичких и војних руководстава, преко ноћи падају у воду, не доприносећи заустављању антицивизацијских поступака.

Још једном се потврдило да историографи и конзерватори нису у позицији да иду испред или у корак, већ само *иза времена*, као пуки пратиоци предузетих девастација, које у мирнодопским условима изучавају и санирају на подручјима своје надлежности. Ни правовремене осуде међународних организација (*UNESCO, ICOMOS, Europa Nostra, CIHA, SUCHO*), које су светској јавности скренуле пажњу на угроженост културне баштине у Украјини, укључујући и руску на њеној територији, нису ублажиле њихово девастирање.

Пошто се ратни сукоби не воде само на бојном пољу, културно наслеђе се у медијском и сајбер простору увелико злоупотребљава у геополитичке сврхе, уз бескрајна лamentsирања над *злехудом* судбином споменика своје нације који су непријатељи оскрнављивали, чиме се партикуларизује дискурс о историјском рушилаштву, аболирају сопствени *преци* и подиже емотивна температура јавног мњења. Пошто се реваншистичке фрустрације по правилу споро превазилазе, младе генерације се увлаче у замрзнуте сукобе који им ометају рационално расуђивање, што на свим странама отвара могућност за покретање нових девастација.

Заобиђени пре и током ратних сукоба који завршавају успостављањем нових поредака у међународним односима, стручњаци за градитељско наслеђе се ангажују по прекиду борбених дејстава. Од конзерватора се очекује да процене штету и обнове урушене споменике, а од историографа да адекватним дискурсима подрже или оспоре тековине минулих сукоба, зависно од тога колико је њихова страна геополитички профитирала. Тиме се и историјска свест нације прилагођава послерат-

Сл. 1. Устлавни џирі, Харков, маріи 2022.

(извор: <https://ui.org.ua/postcard/majdan-konstytuczii/> [20. 3. 2022])

ном поретку отварањем нове странице у култури сећања, састављене од живе традиције (варљивог сећања) и историографских наратива (организованог сећања), који би требало да произведу објективан поглед на минуле догађаје.¹ Зависно од степена трауматичности сећања, развија се и њихова уметничка визуелизација,² изражена и на пољу меморијалне архитектуре, која се због комплексности све чешће разматра интердисциплинарно.³

Иако ће се геополитичке импликације сукоба у Украјини тек утврђивати, већ сада се у културолошком сегменту могу упоредити с ратовима вођеним 1990-их на простору бивше СФРЈ, када је градитељско наслеђе *нејожељних* заједница масовно разарано.⁴ У том погледу вишеструко је осетљива позиција Републике Србије, на коју су се савремене геополитичке промене коренито одразиле, пре свега на територијални интегритет, стање историјске свести и положај културне баштине у окружењу.⁵ Међутим, распон ставова њених историографа се суштински не разликује од реакција истраживача из региона који на промене гледају с наклоношћу,

неслагањем или дубоком резервом. Различита расположења провејавају и у њиховим интерпретацијама, јер су друштва у којима делују умногоме политички и економски нестабилна.⁶

Суочени са геополитичком прекомпозицијом западнобалканског простора којом је нарушена територијална целовитост Србије, домаћи историографи се налазе пред крупном националном дилемом.⁷ Иако професионално дистанцирани од дневне политике, приклањају се ставовима државних власти које од 2000. године селективно прихватају геополитичке последице ратова 1990-их, или подупиру либерална настојања да се оне прихвате у целини, како се не би *кочио* даљи развој друштва. При томе се заборавља да свака критика новоуспостављених односа на Западном Балкану не представља директан позив на рат и обнављање тензија, већ легитимну реакцију на једностране акте, ревизионистичке провокације и процват антагонизованих култура сећања којима се нарушава регионална стабилност и цивилизацијски статус градитељског наслеђа.

Глобални корени савремене кризе

Корене кризе која се деструктивно распламсала на западнобалканском подручју крајем XX века не би требало искључиво повезивати с падом Берлинског зида и међунационалним трвењима, већ и са успостављањем новог светског социоекономског поретка, познатог као *неолиберална глобализација*.⁸ У почетку обележен доминантном улогом једне светске суперсиле и њених савезника, тај процес је изнедрио и друге центре моћи који су се наметнули као кредибилни супарници.⁹ Отуд се глобална равнотежа снага уочљиво децентрализује, што се одражава у различитим интересним сферама – од финансијске и политичке, до војностратешке, енергетске и еколошке.

Као свепожимајућа социокултурна парадигма која свет убрзано претвара у *једно местио* смањујући разлике, глобализација више од три деценије мења и функцију науке, подређујући је стратешким интересима најмоћнијих држава. Зависна од великих материјалних улагања, паралелно са еманципаторском сазнајном улогом, наука постаје инструмент њиховог конкурентског престижа (што се потврдило током пандемије вируса корона и рата у Украјини), као и контроле над неравноправним земљама периферије. Истовремено, транснационални неолиберални капитал, као економски покретач глобализацијских процеса, научна истраживања прилагођава уносним тржишним стратегијама, превазилазећи географске, језичке и културне баријере.

Схватајући прокламовани мултикултурализам као идеолошки параван за увећање доминације,¹⁰ глобалне политичке и финансијске елите теже контроли над свим сферама друштва, о чему сведоче многобројна социолошко-политиколошка истраживања. Осим што правце одрживог развоја подређују стратешким интересима, успостављају и пожељан модел послушничке масовне културе, не обазирјући се на критике антиглобалистичких покрета. У државама које се опиру њиховој хегемонији, јачају механизме пропагандног утицаја,¹¹ не либећи се да у њима изазову крупне друштвене по-

тресе и наметну стил наднационалне глобалистичке архитектуре, уједначен у ликовном и дискурзивном сегменту.¹²

Нашавши се у економски зависном положају, са ослабљеним националним идентитетом и угроженим државним суверенитетом,¹³ подређене земље прихватају регулаторно покровитељство великих сила, потискујући властиту културну традицију у корист препорученог (а често и наметнутог) глобалистичког система вредности. Како не би остале изоловане или дезинтегрисане, подвргавају се свеколиким облицима стране доминације, прихваћене под еуфемистичким плаштом *савезничке заштитице*. На тај начин, растућа неједнакост постаје трајно обележје глобалне цивилизације. Стављене под неиздржив економски притисак, поједине нације принудно одступају од темељних историјских наратива, па и делова територије и имена властите државе како би *дојринеле реионалној стабилности*, устројеној по мери покровитеља.

Заступљени и на политички расцепканом постјугословенском простору, глобализацијски процеси се на његову културну историографију рефлектују двојачко – *комуникацијски подстицајно* и *идеолошки рестриктивно*.¹⁴ Док унутар ужих научних области подстичу примарна истраживања и глобалну видљивост њихових резултата, интердисциплинарне интерпретације (мешавина политичке и културне историографије, социологије и друштвене теорије) често разводњавају дневно-политичким упливима. Коришћене за оправдавање геополитичког прекрајања Западног Балкана,¹⁵ историјске процесе првенствено приказују у идеолошки пожељном, уместо објективном и критички доследном светлу.

Иако западнобалкански и друге светске регионе дестабилизују сталним уплитањима, глобални конкурентски центри се представљају као „путоказни узор“ у промишљању историје, утемељени на непогрешивости расуђивања својих научних институција.¹⁶ Сходно томе, ни утицај који врше на балканску историографију се не доводи у питање, без обзира на изваннаучне интересе који иза њега често стоје. На таласу приклањања геополитичким

Сл. 2. Академик архитекта Андра Сивановић, Храм Св. Саве у Косовској Митровици (1896–1912), заљан у њојрому 17. марта 2004. (извор: Епархија рашко-џризренска)

Сл. 3. Архитекта Василије Михаилович Андросов, Храм Св. Андрије Првозваној у Подужеу (1929–1935), девастиран у њојрому 17. марта 2004. (извор: Епархија рашко-џризренска)

савезима који одређују принципе данашње регионалне стабилности, покрећу се и нова читања архитектонске прошлости, у којима се заобилазе чињенице које одступају од натегнутих априорних теза. Вишеструко проблематична, подстичу опасне културне ревизионизме који изазивају девастације градитељског наслеђа *џроказаних* заједница, већ предузете на Косову и Метохији (1999, 2004, 2008. и надаље).¹⁷ (сл. 2–3) Посматрани изван политичког контекста, такви приступи немају дубљи сазнајни, а ни критички легитимитет, али се подстичу и мултипликују, едукујући младе генерације на темељу искривљених чињеница.

Подударане геополитичких и историографских приоритета не може да се не схвати као део интересно повезаног процеса. Сходно томе, и у области културно-историјских наука оправдава се измишљање марионетских држава на територији других, уз грубо кршење међународног права и конвенција о културном наслеђу, као и конструисање нових идентитета и етничитета ради ширења глобалних војних савеза. Неутемељене наративе осмишљавају дежурни експертски лобисти који под маском *новој читања историјских заокрепља* актуелизују *џоруће* друштвене проблеме и пропагирају *џушоказна* решења, не либећи се да и у архитектонској прошлости уоче предзнаке *неодржи-*

вих мишова и заблуда. Таква кампања већ две и по деценије траје и због страха западних земаља да се рецидивни импулси југословенства политички не поврате, завађени народи помире или геополитички предомисле. Истовремено, на другом полу идеолошких рестрикција, источна евроазијска парадигма (Русија, Кина) популарише се као једина цивилизацијска алтернатива свеприсутном западном утицају.¹⁸

Геополитички притисци са Запада и Истока не заобилазе ни српску средину, рефлектујући се на њен научни и друштвени развој. По опробаном рецепту, примењеном током насилне дезинтеграције друге Југославије, лојалност академске заједнице се придобија материјалном и идеолошком потпором. Уз издашну финансијску помоћ западних фондација, подупиру се провокативне дискусије у култури с циљем суочавања србијанске јавности с последицама постјугословенске ратне кризе, како би се оправдала евроатлантска политика свршеног чина (1999) и подржали њени резултати на терену (2008). Индикативно је да се теме из историјски удаљених епоха, које немају актуелан политички потенцијал, по правилу не проблематизују, за разлику од оних из новије прошлости које се користе у пропагандне сврхе. При томе се западњачка неолиберална стварност приказује парадигматичном,

Сл. 4. Архитектура Андрија Мушњаковић, Народна и Универзитетска библиотека Косова, Приштина, 1971–1982. (извор: www.bluesyemre.com [22. 3. 2022])

Сл. 5. Архитектура Сисоје Крунић, Храм Христова Спаса у Приштини, 1991–1999. (извор: Епархија рашко-џирзренска)

док се југословенско искуство сматра *исцрпљеним*, његови браниоци *ајресорима*, а источна алтернатива *малином* и *недемократском*.

Иако је критичност у просуђивању архитектонске историје и њених протагониста увек добродошла, начин, тренутак и једностраност са којом се последњих година поједини истраживачки пројекти на Западу и у земљама региона предузимају, показује првенствену тежњу за политичким манипулисањем знањем, уместо неговањем објективне културе сећања. То у мањој мери важи и за источноевропски огранак глобалне моћи, који модернизовани облик централизованог државног капитализма популарише кроз обнову верских и културних веза с пријатељским балканским народима.

Паралелно са спољним геополитичким упливима, наталожени антагонизми између западнобалканских народа споро јењавају, прерастајући у незаобилазан канон културно-историјских студија.¹⁹ Уместо успостављања објективне слике о узроцима међунационалних сукоба у светским ратовима и постјугословенској кризи, преовлађују једнострана тумачења прошлости која продубљују уврежене антагонизме. Док се последице *урбицида* и *културоцида* извршених у ратовима 1990-их још увек истражују (али без преиспитивања учешћа сопственог народа у њима), *распирује се идентитетско-*

-историографски рат за југословенско наслеђе, у којем се не преза од искривљавања ноторних чињеница и оспоравања цивилизацијске функције градитељског фонда који је подједнако служио свим националним заједницама. Најчешће се дискредитују градитељске тековине владавине краља Александра Првог Карађорђевића и *универзитетски* скулпторско-архитектонски опус Ивана Мештровића, док се недовољно осуђује националистичко девастирање јавних споменика социјалистичке епохе после 1990. године. Читав архитектонско-урбанистички фонд Косова и Метохије, изграђен од 1945. до 1999. године средствима Републике Србије и савезног Фонда за развој Косова с циљем да се та заостала аутономна област модернизује, у њеној већинској јавности се антагонистички доживљава као *колонијални* и *експлоататорски*. Индикативно је и што естетички ретроградни косовски споменици осведочених терориста и западних политичара, који су предводили агресију НАТО-а на СРЈ 1999. године, не изазивају осуде ликовних критичара који широм света штите аутономност уметности од политичке инструментализације и испразног формализма. У оквиру мега пројекта *Скопље 1914*, у иконографским слојевима помпезних државних палата и владарских споменика еклатантно се ревидирају научно потврђене историјске чињенице,

Сл. 6. Девастација Вуковара 1991.
(извор: www.braniteljski.hr [20. 3. 2022])

али се истовремено у ослањању на Византију у савременој архитектури уочавају *забрињавајући анахронизми и њрејње њо реионалну сѡабилносѡи*. На том трагу се дискредитују и источнохришћанске инспирације у архитектури Краљевине СХС/Југославије као манифестације *унуѡрашњеѡи имѡеријализма*, без обзира на уметнички квалитет, верску и идентитетску укорененост.

У сферичним облицима структуралистичке Народне и универзитетске библиотеке Косова (1971–1982), симбола *косовскоѡ реионализма* у познојугословенској архитектури, који наликују на традиционалну албанску капу (сл. 4), у историографији се не види *нишѡѡа ѡолиѡиѡички сѡорно и узнемиравајуће* по тадашње мањинске *груѡе* који ту живе још од раног средњег века,²⁰ што показује да су двојни стандарди из западне пропаганде пренети у критериологију савремене историографије. Ни учестало скрнављење сакралног простора недовршене Саборне цркве Христа Спаса у Приштини (1992–1999), (сл. 5) око које индоктрирана албанска омладина годинама демонстрира утискујући вандалистичке поруке на њене зидове, а ентеријер користи као јавни тоалет и поприште поткултурних перформанса, не изазива реакцију просвећене светске јавности. Истовремено, незаконито угрожавање зоне манастира Високи Дечани, која је под

Сл. 7. Пано изложбе 'Дубровник у домовинском раѡу 1991–1995', 2017. (извор: Хрваѡиски ѡовијесни музеѡ)

заштитом Унеска, и поред апела Србије и међународних организација – на терену се несметано наставља.²¹ Подједнаку критику заслужују и шовинистички испади у којима се на територији Републике Србије, Републике Српске (ентитета унутар БиХ) и Црне Горе повремено скрнавље исламски верски споменици, као и неонацистички графити који се појављују на католичким богомољама и јеврејским гробљима у Покрајини Војводина.

На таласу набујалог ревизионизма (за који се регионални и светски научни центри праве да га не виде), некадашњи квислинзи се приказују као *ѡрадиѡељи и добротворѡи* (Милан Недић, Димитрије Љотић, Анте Павелић, Секула Дрљевић, Аѡиф Бљута, Џафер Дева и др.), док се архитекти других нација проглашавају припадницима власти, а туђа сакрална и меморијална баштина *ѡрејњом* и када на њеној територији због несанкционисаног етничког чишћења више нема становништва које би је спровело. Приређују се изложбе и веб-презентације о споменичком наслеђу урушеном у ратовима 1990-их, где се са правом издвајају примери из Вуковара (сл. 6), Славоније, Баније, Задра, Шибеника, Дубровника (сл. 7), Книна, Бањалуке, Сарајева (сл. 8), Мостара, Фоче и појединих манастира на Косову и Метохији, без укључивања најеклатантније деструкције предузете у то време – градитељског

Сл. 8. Архитекци Александар Вийек и Ђирил М. Ивековић, Вијећница у Сарајеву (1892–1896), након иранаширања 25. авијата 1992. (извор: www.poskok.info [20. 3. 2022])

Сл. 9. Последице разарања Србије 1999. (извор: www.blogspot.com [20. 3. 2022])

наслеђа Београда и Србије у пролеће 1999. године. (сл. 9) Наставља се и искривљеним тумачењем идентитетских импликација обновљене Његошеве заветне капеле на Ловћену (1925), (сл. 10) у правцу даље релативизације њене историјске функције.

Зачарани круг међунационалних антагонизама, покренутих распадом друге Југославије, уз помоћ сила које и даље прекрајају њен некадашњи простор, ограничава дијалог о идентитетским аспектима некадашњег грађења, што се неповољно одражава и на статус регионалног наслеђа. У пристрасности предњаче стручњаци који преиспитују утицај друштвених стремљења на развој градитељства у последњих сто година, с циљем дискредитовања југословенске техничке и визуелне културе. Уместо конструктивне размене мишљења, одржава се паралелизам једностраних интерпретација прошлости, у којима се културна баштина *друић* (са којима се у Југославији деценијама живело и сарађивало), приказује у крајње негативном и непријатељском светлу. Истовремено, на другом полу историографских рестрикција сусрећемо западним центрима лојалан *реформистички* огранак, који преиспитује улогу сопственог националног корпуса у историји балканских трвења, не либећи се да легитимне архитектонске опусе детронизује као неприхватљиве за *уињешене друје*. Пажљиво бирају-

ћи политички тренутак за пласирање искривљених интерпретација (од фебруара 2008. па надаље), и у Србији конструише *кашарзичне* дискурсе како би *миштовима заробљене* сународнике темељито *денацификовао* и суочио с новонаметнутом *реалношћу*.

Упоредо са бујањем историографског ревизионизма, који критиком некадашњих *конструкаш* заправо ствара нове, углавном још проблематичније и неправедније од оних које настоји да разоткрије, ни прокламовано постјугословенско помирење наметнуто од евроатлантских сила, не резултира продуктивним научним дијалогом. У таквој констелацији, градитељско наслеђе *друић* се још увек третира на цивилизацијски неприхватљив начин, поготово ако поседује дубљи идентитетски и симболички значај. Док га националисти у свим земљама Западног Балкана перманентно потискују као *ишуђе* и *окуиашорско*, а прозападни *реформисти* нивелишу као *леиштимно* и *равнојравно* (без обзира на порекло и уметнички значај), транснационални капитал га доживљава као сметњу за заокруживање глобалне доминације. На тај начин, ревизионистичке историографске платформе стварају основу за идентитетска преозначавања регионалног наслеђа, нарочито оног које се у постконфликтном периоду нашло изван јурисдикције матичних служби заштите културних споменика.

Сл. 10. Архитектура Николај Петрович Краснов, Њеиошева кайела на Ловћену, 1925. (извор: Митрополија црнојорско-јриморска)

Уместо да се иницирају заједничка истраживања балканске градитељске прошлости, потенцирају се студије које легитимна прегнућа једних приказују као штетна по идентитет других, заобилазећи периоде деструкције *других* над *јрвима*. Штавише, под утицајем једностране западне пропаганде развија се још радикалнији наратив, према којем се за новије девастације искључиво криве глобалистички проказани *једни*, док су сви остали њихове *жртве*. Такав екстремно политизован дискурс, све заступљенији и на пољу културне историографије, подстиче опасне међунационалне тензије и реваншизме, уместо да их ублажава. То радикално неолиберално крило које инсистира на деструктивном менталитету само једног народа у региону, аболирајући рушилаштво, злочине и шовинизам осталих, не доприноси објективном тумачењу историјске стварности. Отуд не чуди што искривљени наративи све чешће добијају подршку рецензента из западних центара, успостављајући опасне културолошке стереотипе који се не могу лако превазићи.

Истовремено са Истока долазе подстицаји да се друштвени модел евроатлантских интеграција дезавуише као неоколонијалистички и експлоататорски, непрестаним позивањем на деструкцију, економске и политичке притиске које Запад

спроводи према непокореним балканским народима. На таласу конкурентских упуцаја јавља се и подозрење према *неоосманстичком* утицају Турске Републике, која у сарадњи с регионалним конзервативним службама спроводи свеобухватну обнову споменика османске цивилизације. При томе се превиђа дубљи културолошки значај таквог подухвата, јер је при обнови неког споменика од актуелног геополитичког, увек битнији његов универзални уметнички значај.

На симплификаторски начин, нелегално отцепљење јужне српске покрајине Косово и Метохија (2008) правда се не само политичким аргументима већ и *једностраним* историографским наративима, у којима се сепаратистички испади аболирају упркос деструкцији коју су изазвали, са крајње негативним последицама и по њихову националну заједницу. На тај начин се ствара једнострана, у бити нецеловита слика о том историјском догађају, у којем се за све криве они који су квалификовани као *јубитници* и *ајресори* (у сопственој земљи), а заташкава одговорност такозваних *јобедника* и њихових геополитичких покровитеља.

Под утицајем глобалне геополитике и унутрашњих друштвених поларизација, у србијанској историографији се продубљује идеолошка подела на *националистичке* и *либерале*, односно *балканске ру-*

софиле и *Европљане*, при чему се занемарују остали, који се у антагонизоване таборе не сврставају, нити за свој рад добијају покровитељску помоћ. На том трагу се осмишљавају идеолошки унисони симпозијуми и публикације, с циљем да коренито преиначе историјску свест нације и створе *исправну основу* за тумачење постјугословенске кризе. Суревњивост се преноси и у академске институције, чиме се ствара подвојеност каква није владала ни у знатно ригиднијој социјалистичкој епохи. То се веома штетно одражава на рад научних установа, јер се нови кадрови инструирају да заобилазе доприносе и менторство *неистомишљеника*, да следе ставове само политички *освећених* аутора, што је погубно за даљи развој науке у Србији.

Идеолошка поларизованост, проистекла из различитих ставова о геополитичкој перспективи земље, захватила је све области културне историографије. У таквој констелацији, носиоци њеног прозападног крила себе представљају експонентима *критичке историографије*, као да никакве критике у науци пре њих није било, чиме се дезавуише учинак некадашњих и савремених истраживача. Са друге стране, националистички дискурси преовлађују у конзервативном научном крилу и таблоидној параисториографији, где се носиоци *критичке историографије* увредљиво дисквалификују као *аутошовинисти*. Тај јавно препознатљив идеолошки сукоб, који се захуктава с несагледивим последицама, не би смео да прерасте у трајни канон историјских студија, већ заслужује осуду и обуставу, јер читаву националну културу води у дубље поларизације.

На срећу, упоредо с нарастајућим антагонизмима и непринципијелним сврставањима, на постјугословенском простору опстоји и политички неангажовано крило културне историографије, чије је креативно језгро формирано у време заједничке државе, које архитектуру првенствено посматра као техничку и уметничку дисциплину, не манипулишући њеном историјом у геополитичке сврхе. Дистанцирајући се од вулгаризација историјског градива, фокусира се на изворну природу некадашњег градитељског фонда. Иако критиковано као методолошки конзервативно, за сада са-

мо оно доприноси повољнијем статусу културног наслеђа, због чега и заслужује поверење будућих генерација. Наглашавамо, мултидисциплинарна разматрања новије архитектонске прошлости нису непожељна, а ни неплодна (поготово што су предуго занемаривана), али би из њих ваљало елиминисати притајену политичку ангажованост националистичко-клерикалног, колико и либерално-критичког реформског усмерења, инспирисаног евроатлантским интеграцијама на неправним основама и историјским фалсификатима. То важи и за пропагирање *заштитника* са Истока као *јединих* историјских савезника, чија је лобистичка мрежа у балканској науци због скромније материјалне потпоре слабије развијена.

Примена двојних мерила, заступљена у глобалистичкој политичкој пропаганди, преовлађује и у мултидисциплинарним студијама о некадашњој југословенској архитектури, испуњавајући их крупним логичким противречностима. Иако се њихови аутори декларативно залажу за равноправно тумачење наслеђа свих регионалних заједница, показују притајену нетрпељивост према идентитетским манифестацијама у архитектури *других* (националисти), а све чешће и *својих* (пseudореформисти), ретроактивно им ускраћујући право на изражавање културне самобитности. Појављују се и студије у којима се препознају архитектонски империјализми и сепаратизми и тамо где их није било, а релативизује улога југословенских интегративних стремљења. Конструира се мит о штетности архитектонских стратегија југословенске државе која је вршила *рејресију* над *уништеним* *дружима*, док се сви партикуларизми који су доприносили њеној културној разноликости приказују као *оштри хемонији*, иако то према историјским изворима у највећој мери нису били. Но и поред студија у којима се замагљује историја југословенског друштва и његове архитектуре, сигурно је да ће изворно, политички неангажовано крило савремене историографије, без обзира на методолошку укалупљеност, задуго одржати подстицајност.²²

Може се закључити да је у време екстремне злоупотребе историографије у ваннаучне сврхе, иза

које стоји дубока несигурност носилаца геополитичких притисака и аутора који им подлежу, немерљиво расте значај студија које осветљавају тековине балканске културне сарадње и мирног суживота.²³ Да је конструктиван помак у том правцу остварив, упркос реваншизмима који преплављују јавни простор, потврђују примери постконфликтних светских региона чији су историчари успели да успоставе продуктиван дијалог, одупирући се притисцима дневне политике, капитала и медијске пропаганде. Неоптерећени посредовањем регионалних политичара и страних реформатора, непотребним изви-

њавањима за нешто чему нису допринели, али ни снисходљивим самопорицањима регионалних културних потенцијала, једино непристрасни и чињеницама одани историографи могу пронаћи излаз из постојеће кризе.²⁴

Проф. др Александар Ђ. Кадиевић,
историчар уметности
Филозофски факултет, Београд
aleksandarkadije@sbb.rs

НАПОМЕНЕ:

- 1] Nora 1989; Hunt 2010: 99; Борозан 2021: 192.
- 2] Reinik and Stumpel 1999; Albvaks 2014; Борозан 2021: 200–201, 207–209.
- 3] Јанг 2004; Кадиевић и Попадић 2013; Manojlović Pintar 2014.
- 4] У компаративном прилогу Ристић и Малиш издвајају пет типова девастирања *нейријашељској* културног наслеђа на просторима бивше СФРЈ, умногоме примењивих на украински случај: потпуно уништење, делимично уништавање, отуђење, дислоцирање и промена функције. Видети: Ristić i Mališ 2019: 137–138.
- 5] Јовановић 2006; Гајић 2015; Кадиевић 2021.
- 6] Трудећи се три и по деценије да у истраживачком и академском раду одржимо принципијелну неутралност у односу на савремену друштвену збиљу, чак и у драматичном периоду распада СФРЈ, равноправно афирмишући градитељске тековине свих националних заједница у западнобалканској регији, принуђени смо да ту резервисаност на тренутак занемаримо, и по цену да се укључимо у осетљиве геополитичке расправе. На то смо се невољно одлучили како би најширој јавности указали на све израженија застрањивања у приказивању архитектонског наслеђа, којима се мења слика о његовом пореклу и значају, али и нарушава цивилизацијски статус, о чему постоји мноштво показатеља.
- 7] Станић 2018.
- 8] Held 1999; Bek 2003; 2004; Видојевић 2005; Арадурај 2011; Деспотовић 2017; Stiglic 2018.
- 9] Бжежински 2001; Авијуцки 2009; Килибарда, Младеновић и Ајзенхамер 2014; Степић 2016.
- 10] Кадиевић 2019.
- 11] Ранковић 2002; Деспотовић 2015.
- 12] Ignjatović, 2004; Stupar 2009; Мирков 2017; Кадиевић 2019б.
- 13] Кнежевић 2013.
- 14] Трифковић 1999; Трипковић 2000; Stupar 2004; Гуга 2015; Кадиевић 2019. Пресудно одређујући начин усвајања културне традиције, историографија од давнина трпи различите изваннаучне притиске, покушавајући да се од њих дистанцира, поготово од праксе да *йобедници йишу истйорйу*. Отуд све чешће и њен архитектонски огранак, и поред принципијелних отпора, подлеже идеолошко-политичким инструментализацијама које угрожавају објективно приказивање наслеђа. О главним правцима и проблемима савремене историографије видети: Јовановић и Радић 2009; Брајзах 2009; Ван Дилмен 2010; Berk 2010; Сандму 2019.
- 15] Свилар 2010.
- 16] Hunt 2014.
- 17] Mazzola 2007; Jovanović 2015; Кадиевић 2017; Станић 2018.
- 18] Степић и Ђурић 2013.
- 19] Божић Маројевић 2016; 2021.
- 20] Ту политички инструирану архитектонску субверзију, у стручној јавности је тек 1996. године разобличио др Александар Миленковић: Миленковић 1996: 85–88.
- 21] Ристић и Ђорђевић 2021.
- 22] Индикативно је да се у рецензирању таквих радова по правилу заобилазе најкомпетентнији стручњаци за историју регионалне архитектуре, већ се ангажују личности с мањим и посредним референцама, али за које се зна да ће понуђени дискурс идеолошки подржати, чиме се урушава официјелна хијерархија академских звања и специјалистичких знања.
- 23] Војић Маројевић 2015.
- 24] Ово истраживање је проистекло из рада на научном пројекту *Човек и друштво у време кризе* Филозофског факултета Универзитета у Београду, у сарадњи са продеканом за науку проф. Миланом Станчићем. Подржало га је и Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-68/2022-14/2001639).

ЛИТЕРАТУРА:

- Авијуцки, В.** (2009), *Континениталне геополитике* : свет у XXI веку, Београд: Clio.
- Albvaks, M.** (2014), *Društveni okviri pamćenja*, Petrovaradin: Mediterranean Publishing.
- Арадурај, А.** (2011), *Kultura i globalizacija*, Београд: XX век.
- Beck, U.** (2003), *Što je globalizacija?*, Zagreb: Vizura, 2003.
- Beck, U.** (2004), *Moć protiv moći u doba globalizacije* : Nova svjetskopolitička ekonomija, Zagreb: Školska knjiga.
- Berk, P.** (2019), *Osnovi kulturne istorije*, Београд: Clio.
- Бжежински, З.** (2001), *Велика шаховска табла*, Подгорица: CID.
- Božić Marojević, M.** (2015), *(Ne)željeno nasleđe u prostorima pamćenja. Slobodne zone bolnih uspomena*, Београд: Filozofski fakultet.
- Божих Маројевић, М.** (2016), *Рат сећања – (Зло)употребе дисонантне баштине у политичке сврхе*, *Култура* 152 (Београд): 155–170.
- Божих Маројевић, М.** (2021), *Места страдања као места сећања: од препознавања наслеђа до заједничке баштине*, у: **Кадјевић, А. (ур.)**, *Културна баштина и криза: херитолошки и архитектонски аспекти*, Београд: Филозофски факултет: 45–64.
- Борозан, И.** (2021), *Траума и уметност: сећање на њојром у Мачви 1914. године*, у: Креативност у временима криза: уметност средњег века и модерног доба на централном Балкану, зборник радова, ур. Марковић М., Београд: Филозофски факултет: 191–210.
- Брајзах, Е.** (2009), *Историографија*, Београд: Clio.
- Ван Дилмен, Р.** (прир.) (2010), *Историја* : лексикон појмова, Београд: Clio.
- Видојевић, З.** (2005), *Куда води глобализација*, Београд: Филип Вишњић.
- Гајић, А.** (2015), *У врлолоу транзиције* : Србија у савременом свету (2005 – 2015), Београд: Институт за европске студије.
- Гуга, Ј.** (2015), *Ка проширеној реалности* : Дијалектика физичког и виртуелног простора, *Социолошки преглед* XLIX, бр. 3 (Београд): 265–277.
- Деспотовић, Љ.** (2015), *Геополитика деструкције* : разарање држава и националних идентитета у актуелним процесима глобализације, Сремски Карловци: Каирос.
- Despotović, Lj.** (2017), *Globalizacija i geopolitika identiteta*, Sremski Karlovci: Kairos.
- Ignjatović, A.** (2004), *Arhitektura kao diskurs*, *DaNS* 45 (Novi Sad): 34.
- Јанг, Е. Ц.** (2004), *Сећање/споменници*, у: Критички термини историје уметности, прир. Р. Нелсон и Р. Шиф, Нови Сад: Светови: 294–309.
- Јовановић, З. М.** (2015), *Serbian Heritage in Kosovo and Metochia: between Actual and Imposed History*, Kosovska Mitrovica: Faculty of Philosophy of the University in Priština.
- Јовановић, М.** (2006), *Криза и историја. Друштвена криза и историјска свест у Србији почетком 21. века*, *Годишњак за друштвену историју* 1–3 (Београд): 89–113.
- Јовановић, М. и Радић, Р.** (2009), *Криза историје*, Београд: Удружење за друштвену историју.
- Кадјевић, А. и Попадић, М.** (ур.) (2013), *Простори памћења* (књ.1), Београд: Филозофски факултет.
- Кадјевић, А.** (2017), *Новије традицијско – од модернизације и деструкције до искривљеног приказивања*, у: Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији : идентитет, значај, угроженост, ур. Марковић М. и Војводић Д., Београд: САНУ: 340–349.
- Кадјевић, А.** (2019а), *Глобализација – генератор кризе ауторске архитектуре и њојискривљања наслеђа у Србији*, у: *Културно наслеђе : Ризици и перспективе*, ур. Димитријевић Марковић С., Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда: 61–70.
- Кадјевић, А.** (2019б), *Глобализација као рестриктивна културна пракса и елементи њене предисторије у српској архитектури*, *Наслеђе* XX (Београд): 115–135.
- Кадјевић, А.** (ур.) (2021), *Културна баштина и криза: херитолошки и архитектонски аспекти*, Београд: Филозофски факултет.
- Килибарда З., Младеновић, М. и Ајзенхамер, В.** (2014), *Геополитичке перспективе савременог света*, Београд: Факултет безбедности.
- Кнежевић, М.** (2013), *Призма геополитике* : геополитичка димензија националног идентитета, Београд: Институт за политичке студије.
- Mazzola, A.** (ur.) (2007), *Kosovo: Proizvodnja države (tematski broj)*, *Limes plus* 1 (Београд): 1–198.
- Manojlović Pintar, O.** (2014), *Arheologija sećanja* : Spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989, Београд: Удружење за друштвену историју : Ћигоја штампа.
- Миленковић, А.** (1996), *Architectura: Politica ultra*, Београд: Савез архитектата Србије : А. Миленковић.
- Мирков, А.** (2017), *Социјална одрживост града: изазови неолитералне урбане геополитике*, Београд: Ћигоја штампа : Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Београду.
- Nora, P.** (1989), *Between Memory and History : Les Lieux de Memoire*, *Representations* No. 26 (Oakland): 7–24.

- Ранковић, М.** (2002), Дефинисање новог светског/глобалног хегемонизма, *Социолошки преглед* XXXVI, бр. 3–4 (Београд): 323–375.
- Reinink, W. and Stumpel, J.** (eds.) (1999), *Memory & Oblivion*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Ristić, D. i Mališ, N. A.** (2019), *Ratovi za jugoslovensko nasleđe (1991–1999) u kontekstu primene Konvencije o zaštiti kulturnih dobara u oružanim sukobima*, у: *Културно наслеђе: Ризици и перспективе*, ур. Димитријевић Марковић С., Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда: 128–139.
- Ристић, Д. и Ђорђевић, С.** (2021), *Полијички инсцирпсани (ме)инфраструктурни пројекти: покушај изградње саобраћајнице кроз заштићену зону манастира Високи Дечани*, у: *Градитељско наслеђе и урбанизам*, ур. Мрљеш Р., Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда: 454–463.
- Сандму, Е.** (2019), *Време и историја: О пореклу савремене историографије и историјским питањима*, Лозница: Карпос.
- Свилар, П.** (2010), 'Западни Балкан' – политички контекст и медијска употреба, *Социолошки преглед* XLIV, бр. 4 (Београд): 503–540.
- Станић, Д.** (ур.) (2018), *Косово и Метохија: јуче, данас и сутра*, Нови Сад: Матица српска.
- Степић М. и Ђурић Ж.** (ур.) (2013), *Србија и евроазијски геополитички простор*, Београд: Институт за политичке студије.
- Степић, М.** (2016), *Геополитика: идеје, теорије, концепције*, Београд: Институт за политичке студије.
- Stiglic, Dž.** (2018), *Globalizacija i njene protivrečnosti*, Andrićgrad: Miba Books.
- Stupar, A.** (2004), *Globalno umrežavanje: razotkrivanje mita – preispitivanje realnosti*, *DaNS* 47 (Novi Sad): 22–23.
- Stupar, A.** (2009), *Grad globalizacije*, Beograd: Orionart.
- Трипковић, М.** (2000), Глобализација и Србија, *Социолошки преглед* XXXIV, бр. 3–4 (Београд): 61–74.
- Трифковић, С.** (1999), Од глобализма до постхуманизма. Идеолошка основа западне политике на Балкану, *Социолошки преглед* XXXIII, бр. 3–4 (Београд): 211–227.
- Held, D.** (1999), *Global transformations: Politics, economics and culture*, Stanford: University Press.
- Hunt, N. C.** (2014), *Memory, War and Trauma*, Cambridge: University Press.
- Hunt, L.** (2014), *Writing History in Global Era*, New York: Norton.

Summary: ALEKSANDAR KADIJEVIĆ

HERITAGE AND THE GLOBAL CRISIS: THE IMPACT OF GEOPOLITICS ON CULTURAL HISTORIOGRAPHY AND MONUMENT PROTECTION

In the midst of the Russian military invasion of Ukraine, launched at the end of February 2022, in which, in addition to countless deaths of civilians and soldiers, a large number of cultural monuments have been devastated, the concerned world is helplessly watching, while the destruction continues with undiminished ferocity despite the evident traumatic consequences. It is especially disappointing that the destruction of Ukraine's heritage is taking place at the time of an international blossoming of heritological studies, in which the consequences of earlier devastations are being thoroughly re-examined. Just when it was thought that cultural heritage would no longer be deemed an inconvenience by anyone, this accomplishment was snatched away by people ruthlessly devastating the heritage of their geopolitical competitors; something that their scientific elites consistently fail to condemn in a timely manner.

Although the geopolitical implications of the Ukrainian war will continue to play out for many years to come, within the cultural sector

List of Figures

- Fig. 1 Constitution square in Kharkiv (Ukraine) after the Russian shelling in March 2022. Source: <https://ui.org.ua>
- Fig. 2 Academic architect Andra Stevanović, the Church of St. Sava in Kosovska Mitrovica (1896-1912), set on fire in the pogrom of 17 March 2004. Source: Eparchy of Raška and Prizren

they can already be compared to those of the wars fought in the 1990s on the territory of the former SFRY, when the architectural heritage of 'undesirable' communities was brutally devastated. The position of the Republic of Serbia is multifaceted on this front, a fact that has been radically reflected in modern geopolitical changes, primarily regarding territorial integrity, historical consciousness and the situation of cultural heritage in the region.

The roots of the destructive crisis in the Western Balkans in the late 20th century should not only be linked to the fall of the Berlin Wall and regional inter-ethnic tensions, but also to the establishment of a new world socio-economic order, known as neoliberal globalization. In the politically divided post-Yugoslav space, the processes of globalization are reflected in its cultural historiography by two main trends: the communicatively stimulative and the ideologically restrictive. While within narrower scientific fields they encourage primary research and the global visibility of their results, interdisciplinary interpretations (a mixture of political and cultural historiography, sociology and social theory) are diluted by regular and barefaced political influence. Used to justify the geopolitical reshaping of identities and their alignments within the Western Balkans, they increasingly present historical processes from a politically desirable – rather than objective and critically consistent – perspective.

At a time of extreme abuse of historiography for political purposes, the importance of studies that shed light on the achievements of Balkan cultural cooperation and peaceful coexistence is growing immeasurably. That a constructive move in that direction is achievable, despite the revanchism that floods the public space, is confirmed by the examples of certain post-conflict regions whose historians have managed to establish a productive dialogue, resisting the pressures of politics, capital and media propaganda. Unencumbered by the mediation of regional politicians and foreign reformers, unnecessary apologies for something to which they did not contribute, but also condescending self-denials of regional cultural potentials, only impartial and factual historians can find a way out of the current crisis.

Prof. Dr. Aleksandar Đ. Kadjević,
Art historian
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
aleksandarkadije@sbb.rs

- Fig. 3 3. Architect Vasily Mikhailovich Androsov, Church of St. Andrew the First-Called in Podujevo (1929-1935), devastated in the pogrom of 17 March 2004. Source: Eparchy of Raška and Prizren
- Fig. 4 Architect Andrija Mutnjaković, National and University Library of Kosovo, Priština 1971-1982. Source: www.bluesyemre.com
- Fig. 5 Architect Spasoje Krnić, Church of Christ the Savior in Priština (1991-1999). Source: Eparchy of Raška and Prizren
- Fig. 6 Devastation of Vukovar in 1991. Source: www.braniteljski.hr
- Fig. 7 Panel from the exhibition "Dubrovnik during the Homeland War 1991-1995", 2017. Source: Croatian History Museum
- Fig. 8 Architects Aleksandar Vitek and Ćiril M. Iveković, City Hall in Sarajevo (1892-1896), after the shelling on 25 August 1992. Source: www.poskok.info
- Fig. 9 Consequences of the destruction of Serbia in 1999. Source: www.blogspot.com
- Fig. 10 Architect Nikolay Petrovich Krasnov, Njegoš's Testament Church on Lovćen (1925). Source: Metropolitanate of Montenegro and the Littoral